

Mesteriskola

David Hume
összes esszéi II.

ATLANTISZ
1994

A JÓ ÍZLÉSRŐL

Az ízléseknek és a véleményeknek az egész világra kiterjedő roppant változatossága nagyon is nyilvánvaló ahhoz, hogy ne venné észre bárki. Az ízlésbeli különbségeket saját ismeretési körükön belül a legszertnyebb tudású emberek is képesek megfigyelni, még ha mindnyájan ugyanabban az országban nőttek is fel és ugyanazokat az előítéleteket nevelték beléjük. Akiknek a látóköre pedig távoli nemzetekre és régmúlt korokra is kiterjed, azok még inkább megütődnek, mennyire összehelyezhetetlenek s egymásnak ellentmondóak a különféle ízlések. Könnyen *barbárnak* nevezünk bármit, ami saját ízlésünktől és fellegásunktól nagymértékben eltér; hamar rájövünk azonban, hogy mások bennünket illetnek e rosszaló jelzővel. A kölcsönös magabiztosság láttán végül még a legnagyobb önteltség és gőg is megriad, s a vélemények e vetélkedésnek közepette már óvakodik attól, hogy egyértelműen foglaljon állást.

Amint az ízlések e színes változatossága még a legfelszínesebb megfigyelő számára is nyilvánvaló, úgy az alaposabb vizsgálat során kiderül, hogy a különbségek a valóságban még nagyobbak, mint a látszat szerint. A szép és a rút különböző formáiról alkotott vélemények még akkor is eltérnek, ha általában véve ugyanúgy beszélnek rólok. Minden nyelvben vannak olyan kifejezések, melyek feddést, illetve amelyek dicséretet sugallnak, s ezek alkalmazását illetően az azonos nyelvet beszélő embereknek egyet kell érteniük. A választékos, az illendő, az egyszerű és a szellemes stílust minden kritikus dicséri, a fellengzőset, a modorosat, a kimértet, a hamisan csillogót pedig megveti – a részletekhez érve azonban e látszólagos egyhangúság szertefoszlik, s kiderül, hogy a kifejezéseket, melyeket használtak, más-más módon értették. Az egyes

véleményekkel kapcsolatos és a tudomány világába tartozó kérdések kapcsán a dolog pont fordítva áll: itt az derül ki, hogy a vélemények gyakrabban különböznek az általános kérdésekben, mint a részletekben, s a különbség inkább felszíni, semmint lényegi. Egy-egy kifejezés értelmezése rendszert végtel a vitának, s a felek meglepődve látják, hogy minden nézeteltérésük ellenére alapiában véve egyetértenek.

Akik az erkölcsiséget inkább az érzületre, mint az értelemre alapozzák, azok arra hajlanak, hogy az etikát az előbbi megállapítás keretében értelmezzék, s úgy vélik, hogy a viselkedéssel és a szokásokkal kapcsolatos kérdésekben az emberek közötti különbség valójában nagyobb, mint ahogy az az első pillantásra tűnik. Valóban szembe-ellenkező, hogy az igazságosságot, az emberiséget, a nagylelkűséget, a bölcsességet és az igazmondást az írók minden népnél és minden korban egymással egyetértve dicsérik, az ezekkel ellentétes tulajdonságokat pedig megvetik. Még azok a költők is, akik műveikkel főként a képzeltelet akariák elszórakoztatni, HOMÉROSZTOL FÉNELONIG¹ ugyanazon erkölcsi maximákat oltyák az olvasóba, s ugyanazokat az erényeket és bűnöket magasztalják, illetve ítélik el. E nagy egyetértést rendszerint a józan ész hatásának tulajdonítják, mely ilyenkor mindenkihez hasonló értekeket ébreszt, és elejét veszi az olyan ellentmondásoknak, amilyeneknek az elvont tudományok nagyon is ki vannak téve. Amíg az egyetértés lényegi, addig e magyarázat elfogadható, el kell azonban ismerni azt is, hogy az erkölcsök terén e látszólagos összhang a nyelv természetével is indokolható. Az *erény* szavunk, s annak más nyelvekbeli megfelelői dicséretet, a *bűn* pedig elítélést sugall, s a legnyilvánvalóbb és legdurvább nyelvhasználati hiba nélkül egy általában jó értelemben szereplő kifejezést senki sem ruházhat fel negatív tartalommal, s nem adhat hangot helyeslésnek ott, ahol a nyelvi forma rosszalást várna el. HOMÉROSZ általános maximáit, már ahol ilyeneket közöl, soha senki sem fogja megvitatni, ámbar nyilvánvaló, hogy midőn konkrét személyek erkölcsseit festi, s AKHILLEUSZ hősiességét vagy ODÜSSZEUSZ

bölcsességét írja le, akkor az előbbihez jóval több kegyetlenséget, az utóbbihoz pedig több ravaszságot és fondorlatot vegyít annál, mint ami FÉNELON szerint elfogadható. Mintha a bölcös ODÜSSZEUSZ a GÖRÖG költőket találja ki, s ezt gyakran akkor is megteszi, ha nincs szükségére rá, és használja belőle. Ezzel szemben csupa lelkiismeret fia, akiről a FRANCIÁ epikus ír, inkább a legenyegetőbb vesztélyeknek is kiteszi magát, semmint hogy letérne az igazság és az igazmondás újáról.

A KORÁN csodálói és követői szerint e képtelen és abszurd mű nagyszerű erkölcsi maximákkal van tele. Azt azonban fel kell tételezni, hogy a mi méltányosság, igazságosság, mértékletesség és könyörületesség szavaink ARAB megfelelőit a mindennapi nyelvhasználatban az ő nyelvükön is mindig jó értelemben szokták kiejteni, s a legnagyobb – nem erkölcsi, hanem nyelvi – tudatlanságra vallana olyan jelzőkkel ellátni őket, melyek nem helyeslést és dicséretet hordoznak. De vajon biztosak lehetünk benne, hogy az állítólagos próféta valóban eljuttat a helyes erkölcsi érzülethez? Figyeljünk csak meg, miről beszél: s hamar rájövünk, hogy a hűtlenség, az embertelenség, a kegyetlenség, a bosszú és a vakbuzgóság olyan példát dicséri, melyek a civilizált társadalommal teljesen összeegyeztethetetlenek. Úgy tűnik, nem követ semmilyen állandó szabályt, arról, hogy mi a helyes, s minden tettet kizárólag aszerint dicséri avagy kárhoztat, hogy az igazhitűek számára hasznos-e vagy káros.

Valójában nagyon kevés értelme van annak, hogy valaki az etikában igaz általános elvekről értekezzen. Aki valamilyen erkölcsi erényt ajánl, az tulajdonképpen nem mond többet annál, mint ami a fogalmakban amúgy is benne van. Az a nép, amelyik a *könyörületesség* szót feltalálta és helyeslő értelemben használta, a *légy könyörületese* maximát egyértelműben és sokkal határozottabban véste a lelkünkbe, mint bármely állítólagos törvényhozó vagy próféta, aki egy ilyen elvet belefoglalt műveibe. Az egyes kifejezések közül azokat a legnehezebb kiforgatni és fél-

retíteni, amelyekkel egyéb jelentéscik mellett a helyeslést vagy a helytelenítés mértéke is jelezhető.

Természetes dolog, hogy kutajuk az *Izlés Mércéjét*, vagyis egy olyan szabályt, melynek segítségével az emberek egymástól eltérő nézetei összeegyeztethetők, vagy legalábbis kialakítható egy álláspont, mely az egyik véleményt megerősíti, a másikat pedig elveti.

Van egy olyan filozófia, mely elveti ilyen törekvések sikerének a reményét, s mely amellet érvel, hogy egy ilyen mérce sosem lesz megalkotható. Az ítélet és érzet között, mondják a filozófusok, rendkívül nagy a különbség. Minden érzet helyes, mert az érzet saját magán túl nem vonatkozik semmire, s mert mindig valóságos, mikor az ember a tudatában van. Az értelemnél azonban nem helyes minden ítélete, mert valami saját magukon túlra vonatkoznak, nevezetesen valami valóságos tényre, s nem mindig felélnék meg ennek a bizonyos mércének. Ezernyi eltérő vélemény közül, melyet különféle emberek ugyanarról a dologról vallanak, eszerint egy, de csakis egy igaz és helyes, s a nehézség csupán abban áll, hogy ezt megtaláljuk. Egyazon tárgy által kiváltott ezernyi érzet ezzel szemben egytől egyig helyes, hiszen nincs olyan érzet, mely azt mutatná, ami a tárgyban tényleg megvan.

Az érzet csupán egy bizonyos egyezést vagy kapcsolatot rögzít a tárgy és az elme szervei vagy képességei között, s ha ez az egyezés nem volna valóságos, akkor az érzet sem létezhetne soha. A szépség nem maguknak a dolgoknak a tulajdonsága, hanem pusztán az azokat szemlélő elmeben keletkezik, s minden egyes elme más és más dolgot lát szépnek. Lehet, hogy az egyik ember még rútnak is találja azt, amit a másik szépnek, s mindenkinek be kell érnie a saját érzetével, anélkül, hogy szabályozni akarná másokét. Az igazi szépség vagy az igazi rúság nyomába kelni olyan hiábavaló próbálkozás, mintha valaki az igazi édességet vagy az igazi keserűséget akarná megtalálni. A testi szervek állapotának megfelelően ugyanaz a dolog egyszer édes, máskor keserű is lehet, s a közmondás helyesen tartja úgy, hogy az ízlésekkel kapcsolatban minden vita felesleges. Nagyon is természetes,

sőt szükséges is, hogy ezt az axiómát a szellemi dolgokkal kapcsolatos észlelőre éppúgy kiterjesszük, mint a fizikaiakra, s ezért a filozófiával, különösen pedig annak szkeptikus fajtájával oly gyakran ellentétben álló józan észről legalább ebben az egy esetben az derül ki, hogy ugyanarra az eredményre jutott, mint a bölcsélet.

Bár abból, hogy a fenti axióma közmondásossá vált, úgy tűnik, a józan ész is megerősítette, a józan észnek kétségkívül van egy olyan vonatkozása is, mely ellentétben áll vele, vagy legalábbis módosítja és korlátozza. Aki ugyanis azt állítaná, hogy OGILBY vagy BUNYAN² ugyanolyan zseniális és választékos, mint MILLTON vagy ADDISON, arról azt gondolnák, éppen olyan túlzásokba bocsátkozik, mint ha egy vakondtúrásról azt mondaná, hogy olyan magas, mint TENERIFE³, vagy egy tócsa akora, mint egy óceán. Bár akadhatnak emberek, akik szerint az előbbi szerzők a jobbak, az ő észlelőnk mégsem ad hitelt senki, s ezen önjelölt kritikusok véleménye minden habozás nélkül képtelenség és neveltségnek minősíthető. Az ízlések természetes egyenjogúságának elvé, ilyenkor teljesen elfelejtjük. Amíg ugyanis néhány esetben, ahol a tanulmányozott tárgyak közel egyenrangúnak tűnnek, elfogadjuk azt, addig ott, ahol ily rendkívül különböző dolgokat hasonlítottunk össze, ez az elv szélsőségesen paradoxnak, vagy inkább: nyilvánvaló képtelenségnek tűnik.

Magától értetődik, hogy a művészi alkotómunka egyetlen szabályát sem a priori érveléssel rögzítik, s nem tartjuk őket az ideák közötti örök és változatlan viszonyok és relációk összevetéséből adódó elvont, racionális következtetéseknek sem. E szabályok alapja ugyanaz, mint a gyakorlati tudományoké, vagyis a tapasztalat, maguk a szabályok pedig nem mások, mint általános megállapítások arra vonatkozólag, hogy mi az, ami minden népnél és minden korban egyetemesen tetszést arat. A költészet, sőt a szónoki ékesszólás számtalan szépségre kis csaláson és fikciókon, túlzásokon, metaforákon és a szavak szokásos jelentésének mellőzésén vagy elferdítésén alapul. Gátat szabni a képzelőerő áradásának, s geometriai

pontoságot és hűséget követelni minden egyes kifejezésnél a lehető legellentesebb lenne a kritika törvényeivel, hisz ez olyan műveket hírna életre, melyek az egyetemes tapasztalat szerint unalmasak és élvezhetetlenek. Másfelől: bár a költészet sosem hódolhat meg az egzaktt igazság előtt, a költők kezét mégis olyan művészi szabályoknak kell vezetniük, melyeket a tehetség vagy a megfigyelés világított meg nekik. S ha néhány formabontó, a szabályoknak fittyet hányó művész tetszést is arat, akkor ez nem azért van így, mert áthágták a szabályokat vagy felborították a rendet, hanem éppen hogy ennek ellenére. Nevezetesen azért, mert a szépség világának a helyes kritikával összeegyeztethető más formái mutatják fel, s ezek ereje képes legyőzni a kritikai szigor és nagyobb örömet okozni a léleeknek annál, mint amilyen ellenszenv a hibákból származik. ARIOSTO művei élvezetesek, de a tetszést nem szórnyú és valószerűtlen meséi, a komoly és a vígjátéki stílus bizarr vegyítése, történetcincnek összefüggéstelensége, vagy az elbeszélés állandó megszakítása okozza. Ez az író kifejezések erejével és tisztaságával, újításainak könnyedségével és változatosságával, s különösen a vidám és szerelmes szenvedélyek életszerű képeivel büvöl el, s bármennyire mérsékeljük is hibái a műélvezetet, teljesen semmivé tenni nem képesek. Ha pedig tetszésünket művének azon vonásai váltanak ki, amelyek az imént hibának neveztünk, akkor ez nem általában a kritikát, hanem csupán azon kritikái szabályokat tenné feleslegessé, melyek alapján a kritikus az ilyen dolgokat hibáknak tartja és úgy állítja be, mintha minden esetben kifogásolni kellene őket. Ha az ember azt tapasztalja, hogy az ilyen dolgok tetszést aratnak, még ha e tetszés váratlan és megmagyarázhatatlan is, akkor azok nem lehetnek hibák. Jóllehet, a művészet valamennyi szabálya a tapasztalaton és az emberi természet közönséges érzéseinek a megfigyelésén alapul, mégse képzeljük azt, hogy az emberi érzések minden egyes alkalommal megfellelnék majd e szabályoknak. Az elme finomabb érzései igen kényes és érzékeny természetűek, és sok kedvező körülménynek kell egybeesnie ahhoz, hogy gördülékenyen és pontosan,

általános és szilárd elveiknek megfelelően működjenek. Az ilyen finom kis rugók mozgását már a legkisebb külső akadály vagy belső rendellenesség is kizökkenti, és az egész szerkezet működését megzavarja. Ha kedvünk támadna ezzel egy kísérletet elvégezni, s próbára tenni valamilyen szépség vagy rútság erejét, akkor a kellő időt és helyet gondosan kell megválasztanunk, s a képzeletet fel kell készítenünk. Az elme teljes nyugalma, a gondolatok összpontosítása, s kellő odafigyelés szükséges ilyenkor; s ha e körülmények bármelyike hibádzik, a kísérlet eredménytelen lesz, és nem tudjuk megmondani, mi az általános és egyetemesen szép, pedig, legalábbis az a kapcsolat, melyet a természet a forma és az érzet között felállított, homályosabb lesz, s felgöngyöltése és meghatározása nagyobb pontosságot igényel majd. Hatását nem is annyira egy-egy szép műalkotás hatásából ismerhetjük meg, hanem az olyan műveket kísérő tartós csodálatból, melyek túléltek a divat és a változó ízlés szeszélyeit, és átvesztették a tudatlanság és az irigység okozta károkat.

Ugyanazt a HOMEROSZT, aki kétezer éve elnyerte ATHÉN és RÓMA tetszését, még ma is csodálják PÁRIZSBAN és LONDONBAN. Dícsőségét az éghajlat, a kormányzati rend, a vallás és a nyelv semmilyen változása sem volt képes elhomályosítani. A hatalom vagy az előítélet egy rövid időre divatba hozhat egy rossz költőt vagy szónokot, elismertsége azonban sosem lesz tartós vagy általános. Ha az utókor vagy a külföldiek megvizsgálják a műveit, a varázs szertefoszlik, s hibái nyomában megmutakoznak. Az igazi tehetséggel a dolog pont fordítva áll: minél hosszabb ideig maradnak fenn, s minél szélesebb körben terjednek el művei, annál őszintébb az őt körülvevő csodálat is. Az embernek szűk körében az irigységnek és a féltékenységgnek túl nagy a szerepe, s a műnek egyébként kijáró tisztelget a művésszel való személyes ismeretség eszökkenheti is, ha azonban az ilyen akadályok elhárulnak, akkor a kellemes érzéseket a maguk természetesen módján kiváló szép alkotások rögtön megmutatják erejüket, s amíg a világ világ, addig hatnak is.

Úgy tűnik tehát, hogy az ízlés minden változékonysága és szeszélye ellenére a tetszésnek és a nemtetszésnek vannak bizonyos általános elvei, melyeknek az elme tevékenységére gyakorolt hatása kellő odafigyeléssel mindig látható. Az elme belső felépítésének eredeti szerkezte alapján bizonyos formák vagy tulajdonságok vélhetőleg tetszést aratnak, mások pedig nem; s ha valamely konkrét esetben e hatások elmarad, akkor ez valamilyen nyilvánvaló szervi fogyatékosság vagy tökéletlenség miatt van így. A lázas ember ne mondja azt, hogy képes különbséget tenni az ízek között, s a sárgaságban szenvedő se legyen úgy, mintha azonosítani tudná a színeket. Minden lényről elmondhatjuk, hogy olykor egészséges az állapota, máskor gyengélkedik, s csak az előbbi esetben lehet feltelezni, hogy az ízlés és a vélekedés helyes mércejét alkalmazza. Ha a szervek egészséges állapotában az egyes emberek véleményei teljesen vagy jelentős mértékben egységesek, akkor ebből a tökéletes szépség eszméjére következtethetünk ugyanúgy, mint ahogy a dolgoknak az egészséges ember szemé elől, napvilágnál való megjelensége is a dolgok valódi színének nevezhető, még ha a színről azt mondják is, hogy pusztán az érzékszervek káprázata.

Sokféle és igen gyakori a belső szervek olyan fogyatékossága, mely megakadályozza vagy meggyengíti azoknak az általános elveknek a hatását, amelyekben a szépről vagy a rútról alkotott véleményünk nyugszik. Noha néhány dolog az elme szerkezetéből következően szinte természetesen tetszést vált ki, mégse gondoljuk azt, hogy ezek mindenkinek egyformán tetszenek. Közbejöhhetnek olyan véletlenek és előadódhatnak olyan helyzetek, amelyek hamis fényben tüntetik fel a dolgokat, illetve megakadályozzák, hogy a valóság a megfelelő érzetet és észleletet közvetítse a képzellet felé.

Sokan nyilvánvalóan azért nem érzik a szépség megfelelő érzetét, mert híján vannak a *kifinomult* képzelőerőnek, mely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember e nemcsak érzések iránt fogékonyá váljon. E finom érzéktől mindenki azt állítja, hogy megvan benne, mindenki arról beszél, s mindenféle ízlést vagy véleményt annak mérceje

elé állt. Minthogy azonban e tanulmányban az a célunk, hogy egy keveset az érzelem fényéből az érzelem sugallatával vegyítsünk össze, e kifinomultságot helyénvalónak tűnik az eddigieknél pontosabban meghatározni. S avégett, hogy filozófáinkat ne túl elvont kúffóból merítsük, DON QUIJOTE ismert történetét hívjuk segítségül.⁴

Jó okom van azt állítani, mondja SANCCHO a nagyrú földesúrnak, hogy értek a borokhoz, hisz e képesség öröklődik a családunkban. Két rokonomat egyszer arra kérték, mondjanak véleményt egy nagy hordó borról, melyről azt gondolták, kitűnő minőségű, mivel régi és jó évjárat volt. Az egyikük megfizelte, megforgatta a szájában, és a kellő megfontolás után megállapította, hogy a bor jó lenne, ha nem lenne egy kicsit bőrfűű. A másikuk ugyanígy eljárva szintén kedvezően nyilatkozott, de hozzátette, hogy a bornak van némi vasíze, melyet ő azonmód megérezett. El sem tudják képzelni, hogy kigúnyolták őket e vélekedésük miatt. De ki nevetett a végén? Mikor a hordót kiürítették, a fenekekén egy bőrszifra fűzött régi kulcsot találtak.

A szellemi és az érzéki dolgokkal kapcsolatos ízlés közötti nagy hasonlóság könnyen rávezet arra, hogyan is értsük e történetet. Jóllehet, bizonyos, hogy a szép és a rút még kevésbé a tárgyak tulajdonsága, mint az édes és a keserű, és teljes egészükben a külső vagy a belső érzetchez tartoznak, el kell azonban ismerni azt is, hogy a tárgyaknak vannak olyan tulajdonságaik, melyek a természetől fogva képesek konkrétan ezeket a érzéseket kiváltani. Nos, amikor e tulajdonságok csak kis mértékben jellemzik a tárgyat, vagy egymással összekeverednek, akkor gyakran megtörténik, hogy az ízlés nem kerül a hatásuk alá, illetve a közöttük uralkodó zűrzavarban nem tud minden egyes árnyalatot megkülönböztetni egymástól. Amikor az érzékszervek oly kifinomultak, hogy semmi sem ilanhat el előlük, s egyszersmind oly pontosak, hogy az adott összetételt minden alkotóelemét észlelik, akkor az adott ízlésnek nevezzük, akár szó szerinti, akár átvitt értelemben használjuk e kifejezést. Ekkor a szépség általános, az elfogadott mintákból, s önmagukban nagyon tet-

sző, illetve nagyon nem tetsző dolgok megfigyeléséből eredeztetett szabályait alkalmazzuk. S ha ugyancz a tulajdonság kisebb mennyiségben, illetve egy összetétel tagjaként valakinek az érzékeit nem hajja át örömmel vagy viszolygással, akkor arra azt mondjuk, hogy az ízlése nem kifinomult. S megállapítani ezeket az általános szabályokat, vagy elfogadott mintákat annyi, mint rálelni a bőrszifra erősített kulcsra, mely igazolta SANCCHO rokonainak ítéletét, s rápirított az őket kinevető önjelölt bírákra. Ha a hordót sosem ürítették volna ki, attól az előbbiek ízlését még ugyanilyen finomnak, az utóbbiakét pedig ugyanilyen életlennek és tompának lehetne tartani, csak éppcn nehezebb lett volna az előbbiek igazáról meggyőződni a körrös-körül ácsorgókat. Hasonlóképpen: ha az írásművekben rejtő szépség szabályait módszeresen sosem fejtelték volna ki vagy nem vezették volna vissza általános elvekre, s ha soha nem ismertek volna el egyetlen nagybecsű példaképet sem, az ízlés finomságának különbségei akkor is léteznének, és az egyik ember ítélete a másikénál akkor is megbízhatóbb lenne. Ebben az esetben persze a rossz kritikust nem lehetne oly könnyen elhallgattatni, hisz továbbra is ragaszkodhatna a saját véleményéhez, és megtagadhatná, hogy hallgasson vitapartnérére. Ha azonban felmutatjuk neki az adott művészet terén bevett elveket, s ha ezeket olyan példákkal bizonyítjuk, melyekről a saját ízlése alapján elismeri, hogy tanulságuk egybevág az adott elvekkel; ha bebizonyítjuk, hogy ezen elvek az éppcn szóban forgó esetre is alkalmazhatók, melyben ő nem vette észre hatásukat; nos, akkor mindent összevetve be kell látnia, hogy a hiba őbenne van, s nem rendelkezik azzal a finom ízléssel, ami érzékennyé tehetné bármilyen alkotás vagy írásmű szépségei és fogyatékoságai iránt.

Minden érzékszerv vagy képesség esetében a tökéletesség jelének tartják, ha a legjelentéktelenebb tárgyakat is pontosan érzékelik és semmi sem kerüli el figyelmüket. Minél kisebb a tárgy, melyet a szem észrevesz, annál finomabb maga a szerv, s annál kidolgozottabb a szerkezete és felépítése. A jó ízlelőszervet nem az erős ízek teszik igazán próbára, hanem a sok csipetnyi hozzávalóból ké-

szített ételek, s ezekben mindegyik ízt megérzi, legyen az bármily enyhe, s keveredjen bármennyire is a többivel. Hasonlóképpen: a szép és a rút gyors és pontos érzékelése a szellemi ízlés tökéletességének a jele, s az ember addig nem lehet magával elégedett, amíg azt gyanítja, hogy valamilyen kiválóságot vagy hibát nem vett észre egy műben. Ebben az esetben azt tapasztaljuk, hogy az ember és az érzék (vagy az érzés) tökéletessége egységet alkot. Az ízek iránti kifinomult érzék sokszor nagyon kellemetlen lehet mind magára az illetőre, mind pedig barátaira nézve; a szellem és a szépség iránti finom érzék azonban mindig kívánatos, mert ez a forrása a legfinomabb és a legártatlanabb élvezeteknek, melyekben természetnél fogva az ember részesülhet. Ebben a kérdésben mindenki egyetért. Ha valakinek finom az ízlése, azt biztosan dicsérik; s hogy az-e, az a legkönyebben ama minták és elvek segítségével tisztázható, amelyeket a különböző nemzettek és korok egyöntetű véleménye és tapasztalata rögzített.

Ámbár a finom ízlés szempontjából az egyes emberek között természetfölötti fogva is nagy különbségek vannak, a képességet semmi sem fejlesztheti vagy tökéletesítheti olyan nagy mértékben, mint valamilyen művészeti ágban elsajátított *gyakorlat*, illetve a szépség valamilyen nemének rendszeres tanulmányozása és a róla való elmélkedés. Amikor a szem vagy a képzetet első ízben találkozik valamilyen tárggyal, az érzet, mely ahhoz társul, határozatlan és zavart, s az elme többnyire képtelen véleményt alkotni erőnyei és hibái illetően. Az ízlés nem érzékeli a teljesítmény értékeit, s még kevésbé képes konkrétan meghatározni azok jellegét, megállapítani, hogy milyen fajtába tartoznak és milyen mértékűek. A legtöbb, ami ilyenkor várható, az, hogy az ember az egészet általában szépnak vagy csúnyának tartja, s az ily gyakorlatlan szemlélő még ezt a véleményt is habozva és fenntartásokkal mondja ki. Ha azonban lehetővé tesszük neki, hogy azféle dolgok terén gyakorlatot szerezzen, akkor érzései pontosabbak és szabatosabbak lesznek, s nemcsak a mű különböző részecinek szépségét vagy rútságát veszi észre, de az egyes vonások megkülönböztető sajátosságait is lát-

ja, s ennek megfelelően dicséri, illetve ócsárolja. A mű egészének áttanulmányozásában mindvégig egyértelmű és világos érzései lesznek, s pontosan olyan és akkora tettség illetve nemletszés alakul ki benne, amilyet az egyes részec természetüknél fogva hajlamosak kiváltani. A dolgot korábban beburkoló homály eloszlik, az érzékszerv működése tökéletesebb lesz, és a tévedés veszélye nélkül más művekről is véleményt tud mondani. Röviden, miként a művek megalkotása terén a gyakorlatnak köszönhetjük az ügyességet és a jártasságot, ugyanúgy leszünk szert azokra a művek megítélésében is.

A szépérzék szempontjából a gyakorlatltság olyannyira a hasznunkra van, hogy mielőtt bármely fontos műről véleményt alkotunk, kifejezetten kívánatos, hogy mint módfelett egyéni teljesítményt, többször is tanulmányozzunk s nagy figyelemmel és gondosan mérlegelve különböző nézőpontokból megvizsgáljuk. Egy mű első olvasását lázas izgalom és sietség kíséri, mely megzavarja a szépség igazí érzetét. Az egyes részec viszonyát ilyenkor nem vesszük észre, a stílus valódi jegyei szinte fel sem tűnnek, s a mű erőnyei és hibái egyfajta homályos összevisszaságban tárnulnak a képzelőcérő elé. A szépségnek ráadásul vannak olyan formái is, amelyek külsőleg nagyon díszesek és ezért először tetszenek, mivel azonban kizárt dolog, hogy hűen tükröznék akár az értelmet, akár az érzületet, hamar unalmassá válnak, s ezután megvetjük, vagy legalábbis sokkal kevessebbre tartjuk őket.

Lehetetlen, hogy az ember a szépség birodalmába bejáratos legyen, s közben ne érezze gyakran úgy: kénytelen összehasonlíásokat tenni a különböző jellegű és mértékű kiválóságok között, s egymáshoz mérni őket. Akinck még soha nem volt lehetősége a szépség egyes formáinak az összehasonlítására, az valójában teljesen alkalmatlan arra, hogy bármilyen célbe kerülő tárgyról ítéletet mondjon. A dicsérő és bíráló jelzőket kizárólag az összehasonlítás alapján osztogatjuk, s ennek során tanuljuk meg mindkét téren a helyes mértéket. Gyakran a legközőnsgesebb mázalmány is sok színben szíportkázik és viszonylag pontosan utánozza a természetet, ennyiben tehát

té pedig, hogy a szenvedélyek és a képzelet felébrlesztésével elszórakoztassa az olvasót. Mikor egy művet megvizsgálunk, akkor e célra mindig tekintettel kell lennünk, s meg kell tudnunk ítélni, hogy az alkalmazott eszközök mennyiben illenek a kitűzött célhoz. Továbbá: mindenféle műalkotás, még a legkölthetőbb jellegű is, egymást követő propozíciókból és érvекből áll; igaz, nem mindig a lehető legésszerűbb és legpontosabb, de mégis hihető és tetszelős érvекből, bármennyire is álcázza őket a sokszínű képzelet. A tragédia vagy az epikus költemény szereplőt úgy kell ábrázolni, mint akik saját jellemüknek és körülményeiknek megfelelően gondolkoznak, érvelnek, vonakodnak le következtetéseket és cselekszenek, s kellő ítélesterő híján ilyen kényes dologban egy költő éppúgy nem remélhet sikert, mint ízlés és találékonyság nélkül. Arról nem is beszélve, hogy a jó ízléshez is ugyanazok a kiváló képességek – tiszta fogalmak, pontos megkülönböztetőerő, és eleven felfogás – kellenek, melyek az értelem fejlődését is előmozdítják, s ezek az ízlésnek is nélkülözhetelen kísérői. Ritkán, vagy szinte sosem fordul elő, hogy valamely művészetben jártas értelmes ember ne lenne képes megítélni, hogy az adott művészet terén mi szép s mi nem; s ugyanilyen ritka az is, hogy valakinek jó az ízlése, de hiányzik belőle az egészséges értelem.

Az ízlés elvei tehát egyetemesek, s ha nem is teljesen, de csaknem azonosak mindenkinél, mégis csak kevesen vannak kellőképpen felvértezve ahhoz, hogy bármely műalkotásról helyes véleményt mondjanak, és saját ítéletüket a szépség mércéjeként fogadtassák el. A belső értékelés szervei ritkán fejlődnek ki annyira, hogy az általános elveeknek lehetővé tennék hatásuk teljes kifejtését, s hogy ezen elveeknek megfelelő érzést produkáljanak. E szervek működését sajátos gyakorlatosságok gátolják, illetve rendellenességek gyengítik, s ezért az embert tévesnek nevezhető véleményekhez is elvezethetik. Ha a kritikus ízlése nem finom, akkor mindennemű disztingválás nélkül ítéli, s lelkére a műnek csak a durvább és kézzelfoghatóbb tulajdonságai hatnak, a finomakat pedig elhanyagolja vagy észre sem veszi. Ha a gyakorlat nem segíti,

akkor véleménye zavaros lesz és tétova. Ha nem éli az összehasonlítás eszközével, akkor a legfelszínesebb szépségeket is megcsodálja, jóllehet, azok inkább rászolgáltnak arra, hogy hibásnak tartsák őket. Ha az előítéletek hatása alatti marad, akkor természetes érzései megromlanak. S ha a belátás hiányzik nála, akkor arra is képtelen lesz, hogy a mű felépítésének és érvelésének irányait felismerje, pedig ezek képviselik a szépség netovábbját. E hibák egyike vagy másika az emberек többségénél megtalálható, s ezért tapasztaljuk azt, hogy a jó kritikus még a legszisztább korokban is rendkívül ritka, s csak a kifinomult érzékekkel párosuló, gyakorlat útján fejlesztett, az összehasonlítás módszerének alkalmazásával tökéletesített, és előítéletektől mentes határozott ítézőképesség jogosíthat fel valakit arra, hogy ilyenek tartsák. Az ízlés és a szépség igazi mércéjét pedig csakis az ilyen kritikusok közös véleménye jelentheti, bárhol is lehet őket megtalálni.

S vajon hol keressük őket? Miről lehet felismerni, hogy valaki az-e, s hogyan különböztessük meg őket azoktól, akik e címre minden alap nélkül formálnak jogot? Zavarba ejtő kérdések ezek, s az embernek szinte az az érzése, hogy éppen ama bizonytalanságba húznak vissza, melyből e tanulmány során meg akartunk szabadulni.

Ha azonban jól megfontoljuk a dolgot, akkor azt látjuk, hogy itt ténykérdésokról van szó, nem pusztán vélekedésről. Az, hogy egy konkrét személy birtokában van-e a helyes belátásnak és a finom képzelőerőnek, s mentes-e az előítéletektől, az gyakran megkérdőjelezhető, s komoly viták és vizsgálat tárgyat képezheti. Azt azonban, hogy e vonások értékesek és tiszteltre méltók, mindenki elismeri. Ha e kértelyek felvetődnek, akkor az emberек itt sem tehetnek többet, mint más olyan kérdések terén, melyekkel értelmük szembesül. A találékonyság által sugallt legjobb érveket kell kidolgozniuk, el kell ismerniük, hogy léteznek valahol, méghez a kézzelfogható valóságban, egy igaz és perdöntő mérce, s amikor a mérceire hivatkoznak, türellemmel kell lenniük mások iránt, akiknek esetleg más

a véleményűik. Jelenlegi célunkat viszont már azzal is teljesítettük, ha bebizonyítottuk, hogy nem mindenkinek egyenlően értékes az ízlése, és hogy egyeseké, bármilyen nehéz is megtalálni őket, az emberek egyöntetű véleménye szerint többet ér másokénál.

A valóságban azonban az ízlés mércejét nem is olyan nehéz megtalálni, ahogy azt rendszerint hiszik. Bár elvileg talán kétségesen elismerjük, hogy a tudományban vannak bizonyos kritériumok, miközben az érzület és a vélemény terén ugyanezt tagadjuk, a gyakorlatban mégis az derül ki, hogy ezeket az előbbi esetben nehezebb megtalálni az utóbbinál. Vannak elvont filozófiai elméletek és mindent átfogó teológiai rendszerek, melyek egy-egy kor-szakban uralkodnak ugyan, ám a következőben minde-nütt meghaladják őket, kimutatják képtelenségeiket, s új elméletekre és rendszerekre cserélik fel őket, melyek persze megint csak újaknak adják majd át a helyüket. A tapasztalat tehát azt mutatja, hogy szinte semmi sincs annyira kitéve a véletlen és a divat nagy változásainak, mint ezek az állítólagos tudományos álláspontok. A költészet és a szónoklat szépségeit illetően azonban a helyzet máshogy áll. A természet és a szenvedély hű művészi tükröződései egy bizonyos idő után egészen biztosan mindenkinél megletszenek, s e tetszést ezután már nem is veszítik el soha. ARISZTOTELÉSZ, PLATÓN és EPIKUROSZ vagy DESCARTES esetében lehetséges, hogy sorra átengedik helyüket utódjuknak, TERENCEUS és VERGILIUS viszont egyetemes és viathatalatlan tekintély minden emberi szellem előtt. CICERO filozófiájának ma már senki sem ad hitelt, szónoklatának hevét azonban még mindig megcsodáljuk.

Bár a finom ízlésű ember ritka, könnyen felismerhetjük arról, hogy értelme józan, s képességei felülmúlják a többiekét. Megszerzett szellemi fölényük súlyt ad annak az élénk helyeslésnek, amellyel a tehetséges művészi teljesítményeket fogadják, és véleményüket általában el-fogadottá teszi. A saját erejükre hagyatkozva sokaknak csak halovány és bizonytalan fogalmaink vannak a szépségről, de ha felhívják rá a figyelmünket, akkor bármely

mesteri esetvonalást képesek élvezni. Ha egyszer valakit megnyertek egy vérbeli költő vagy szónok hívéül, akkor ő maga is új híveket fog toborozni.

S bár az előítéletek egy ideig érvényesülhetnek, az igazí gúnisz vetélytársát sosem tesszük ünneplétté, s végül megadják magukat a természet és a helyes érzetek erejének is. Csodált filozófusának megválasztásában tehát egy művelt nemzet könnyen dönthet rosszul, a tekintetben azonban, hogy melyik epikus vagy tragikus költő lesz a kedvence, sosem marad sokáig tévedésben.

Az ízlés mércejének megállapítását és az egymással vetélkedő felfogások összehétkítését célzó minden törekvésünk ellenére még mindig marad a különbözőzésnek két olyan forrása, amely nem alkalmas ugyan arra, hogy a szép és a rút között minden határt leromboljon, de helyeslésünk vagy helytelenítésünk fokát illetően gyakran nagy különbségekhez vezet. Az egyik az egyes emberek egymásától különböző kedélye, a másik pedig korunk és hazánk sajátos erkölcsi és uralkodó eszméi. Az ízlés általában elvei egységesen megtalálhatók az emberi természetben, s ahol az emberek ítélete eltér, ott rendszerint a képességek valamilyen – előítéletekből, a gyakorlatnak vagy a lélek finomságának a hiányából következő – hiányosságát vagy a természetestől való eltérést lehet megfigyelni, s jó okok szólnak amellett, hogy ilyenkor az egyik ember ízlését elfogadjuk, a másikat pedig ne. Ahol azonban az emberek belső alkataban vagy külső helyzetében olyan különbségek vannak, melyek nem róhatók fel senkinek, és egyikük véleményét sem tesszük a másikénál megbízhatóbbá, ott az egyes emberek ítéletének bizonyos különbsége elkerülhetetlen, s hiába is keressünk olyan mérceit, amellyel az ellenlétes véleményeket össze lehetne egyeztetni.

A fiatal és szenvedélyes embert a szerelmes és nyugdél költői képek jobban megragadják, mint a hajlottabb korú, aki inkább az életvitellel s a szenvedélyek mérséklésével kapcsolatos bölcs és filozófikus tűnődésekben lelji örömeit. Egy húszévesnek talán OVIDIUS a kedvence, a negyvenévesé HORATIUS, ötvenen túl pedig talán TA-

CITUS a legkedvesebb. Az ilyen esetekben hiába is próbálnánk magunkat beleélni mások lelkiállapotába, vagy lemondani a számunkra természetes vonzalmainkról. Kedvenc szerzőnket úgy választjuk meg, mint a barátunkat, vagyis a kedély és a hajlam egyezőségének alajján. Ha lelki alkunkat a vidámság vagy a szenvedély, az értelem vagy az értelem közül valamelyik is urálja, az különleges rokonszenvet kelt bennünk azon szerzők iránt, akik ránk hasonlítanak.

Az egyik embernek inkább a feneköltség tetszik, a másinak inkább a tapintat, s ismét más a gúnyt kedveli. Az egyik minden hibát észrevesz és rendkívül szorgalmasan javítgálja őket, míg a másik inkább a szépet keresi, s hűsz képtelenséget és hiányosságot is elnéz egyetlen emelkedett és megindító vonásért. Emennek teljesen a tömörségre és az erőteljességre van a füle kihelyezve, amatt pedig a cirkalmas, gazdag és harmonikus kifejezőmód rabul, míg a másikat az ékesszóló. A komédiának, a tragédiának, a szatírának és az ódának mind megvanak a maga hívei, akik azt minden másnál jobban kedvelik. Durva hiba, ha a kritikus csak az egyik műfaji vagy stílust dicséri, a többit pedig megveti. Szinte lehetetlen azonban teljesen elfojtani a részrehajlást az iránt, ami az alkunknak és hajlamunknak megfelel. Az ilyen kedvezéssel persze ártatlanok és elkerülhetetlenek, és sohasem ésszerű dolog vitalkozni róluk, mert nincs olyan mérce, amelynek segítségével állást foglalhatunk közöttük.

Hasonló okokból állást foglalhatunk közöttük. Idegen szokásokat leíró részekenél jobban tetszenek azok a jelenetek és szereplők, melyek saját korunkat vagy hazánkat juttatják eszünkbe. Nem egykönnyen barátokozunk meg az egyszerű ókori szokásokkal, midőn azt látjuk, hogy hercegnők mennek a kútra vízért, s királyok és heroszok maguk készítik az ételt. Általában elfogadjuk, hogy az ilyen szokások bemutatásával a szerző nem követ el hibát, s a darab sem rosszabb ettől, de mégsem hatnak ránk oly élesen. Ezért van az, hogy az egyik ország vagy kor komédiáit nem könnyű egy másikba átültetni. TE-

RENTIUS ANDRIÁJA vagy MACHIAVELLI CLIZIÁJA, ahol is a darab középpontjában álló szép hölgy egyetlenyszer sem lép a színré⁵, egy FRANCIÁNÁK vagy egy ANGOLNÁK nem fog tetszeni, hiszen e művek az ókori GÖRÖGÖK és a modern OLASZOK visszalagott kedélyéhez illenek. Egy művelt ember a szokások e sajátosságait számfűsbe tudja venni, de az átlagközönség sosem képes oly mértékben lemondani megszokott eszméiről és nézeteiről, hogy az olyan látványt is élvezze, amely egyáltalán nem emlékezteti ezekre.

Itt azonban egy olyan szempont vetődik fel, amely talán hasznos lehet az antik és a modern műveltséggel kapcsolatos nevezetes vita vizsgálátában, ahol is gyakran azt látjuk, hogy az egyik fél a régiek minden látszólagos képtelenségét a kor szokásaival mentegeti, a másik pedig ezt nem fogadja el, illetve a mentésget legfeljebb a szerzőre nézve tekinti érvényesnek, teljesítményére azonban nem. Szerintem a vitázó felek e kérdésben eddig még ritkán határozták meg helyesen a vita korlátait. Ha egy műben oly ártatlan sajtós szokásokat mutatnak be, mint a fentiek, akkor azokat fenntartás nélkül el kell fogadnunk; ha pedig valaki megpótráncokozik rajtuk, akkor ez csak azt bizonyítja, hogy az illetőnek rossz az ízlése és fogymatékosa műveltsége. Ha az emberek nem vennék figyelembe az erkölcsök és a szokások folyamatosan zajló roppant változásait, és csak az uralkodó divat szerinti műveket fogadnák el, akkor a költő *értnél is tartósabb szobra*⁶ úgy hullana a portba, mintha közönséges agyagból emelték volna. Vajon sutba kell dobnunk ösccink képeit, mert fodoros gallért viseltek és abronccsos szoknyát hordtak? Amikor azonban arról van szó, hogy az egyik kor eszményei az erkölcsről és a tisztességről eltérnek a másiktól, s romlott szokásokat ábrázolnak anélkül, hogy elmarasztaló és feddő minősítéssel megbélyegeznék őket, akkor el kell ismerni, hogy ez a kölleményt elcsúfítja és valódi rútságot jelent. Az ilyen érzéseket én nem tudom osztani, és nem is lenne helyénvaló, hogy megtegyem, s ha korának erkölcesire tekintettel esetleg fel is mentem a költőt, a művet sosem élvezem. Néhány ókori költő alakjánál oly

szembetűnő – s olykor még HOMÉROSZ és a GÖRÖG tragédiáiról szereplőnél is megfigyelhető –, hogy az emberiség és a tisztesség hiánya jelentősen kisebbiti e csodálatos művek érdemét, s a modern szerzők javára szól. Bennünket nem érdekelnek az ilyen durva héroszok kalandjai és érzései, nekünk nem tetszik, ha azt látjuk, hogy a bűn és az erény között nincs egyértelmű határ, s bármekkora elnézést tanúsítunk is egy szerző iránt előítéletei címén, nem tudjuk rávenni magunkat arra, hogy véleményét is elfogadjuk, vagy hogy az egyértelműen elfitélendő szereplőket megszeressük.

Az erkölcsi elvekkal a dolog nem úgy áll, mint a különféle spekulatív nézetek terén. Ezek az elvek állandóan módosulnak és változnak, s a fiúk más erkölcsöket követnek, mint apáik. Sőt, szinte senki sincs, aki azzal dissekedhettne, hogy erkölcsi elvei az élete során sosem módosultak és mindenkor egységesek maradtak. Bármilyen elméleti hibák is akadjanak egy korszak művelt könyveiben, azok e könyvek értékéből nem sokat vonnak le, s csak a nézőpont bizonyos megváltoztatása vagy némi képzőelőérő kell ahhoz, hogy az akkor uralkodó eszméket megértjük, s az azokból származó érzéseket vagy a belőlük levont következtetéseket tetszéssel fogadjuk. Ahhoz azonban nagyon nagy erőfeszítések kellene, hogy megváltoztassuk az erkölcsökkel kapcsolatos felfatunket, és a helyesről vagy a helytelenről, a szeretetről vagy a gyűlöletről más véleményeket fogadjunk el, mint amelyekkel a tartós megszokás már megbarátkoztatott. S ha az ember biztos ama erkölcsi mérce helyességében, melynek alapján fél, akkor teljes joggal félteve őrizi azt, és szívből jövő érzéseit egy pillanatra sem ronlja meg azért, hogy valamely írónak engedelményt tegyen.

A tehetőséges művész elméleti tévedései közül a hibéi kérdésekkel kapcsolatosak a legbocsnatosabbak, s egy nép vagy az egyes ember kultúráltságát és bölcsességét sosem szabad teológiai elveinek csiszolatlansága avagy ki-műveltsége alapján megítélni. Az embert az élet hétköznapi dolgában vezető józan észre az értelem hatókörön állítólag teljesen kívül eső hibéi kérdésekben nem hall-

gatunk. Ezért annak a kritikusnak, aki helyesen akarja megítélni az antik költészetet, szemet kell hunynia a pogány teológiai rendszerek képtelenségei felett, s a mi utó-danknak, ha majd rajtuk lesz a sor, ugyanilyen elnézőknek kell lenniük az ő őseik iránt. Soha semmilyen költőnek sem lehet hibául felróni semmilyen vallásos elvet mindaddig, amíg az pusztán elv marad, és nem keríti hatalmába annyira a lelket, hogy a *vakbuzgóság* vagy a *babonáság* gyanújába keverjék. Ahol ugyanis ez megtörténik, ott az ilyen elvek megsemmisítik az erkölcsi érzéseket és megváltoztatják a bűn és az erény természetes határait. Az ilyen elvek ezért a fenti kritérium szerint örök hibák, melyeket a kor előítéletei és téveszméi sem igazolhatnak.

A RÓMAI katolikus vallás lényegéhez tartozik, hogy minden más hit ellen heves gyűlöletre ösztönöz, s minden pogányt, mohamedánt és eretneket az isteni harag és bosszúállás tárgyaként kezel. Bár az ilyen nézetek valójában igencsak elmarasztalandók, ama közösség vakbuzgói erénynek tekintik, s tragédiáikban és epikus költeményeikben az isteni hősiesség egy sajátos formájaként festik le őket. A vakbuzgóság már két szép FRANCIÁ tragédiát is torzra tett, nevezetesen a POLYEUCTE-öt és az ATHALIE-t⁷, melyekben az istenimádat egy konkrét formája iránti mértéketlen buzgalmat az elképzeltető legnagyob dicsőfényel övezik, s ez alkotja a hősök domináns jellemvonását. „Hogy-hogy! – mondja a fennkölt JOÁS JOSEBÁNAK, mikor MATHÁNNAL, BAÁL papjával beszélgetve talál rá. – Hát DÁVID leánya szóba áll e hitsegővel? Nem féllek, hogy megnyílik alattatok a föld, és tized okádva mindkettőtöket elnyel, vagy hogy e szent falak leomlanak s maguk alá temetnek? Hát mit akar ez az ember? Isten ellensége miért mérgezi szörnységes ittlével a levegőt, s ezzel bennünket is?” A PÁRIZSI színházban a ilyen érzéseket nagy tetszéssel fogadják, a LONDONI nézőket azonban ez éppúgy szórakoztatná, mint amennyire az tetszik nekik, mikor AKHILLEUSZ azt mondja AGAMEMNONNAK, hogy a homloka olyan mint egy kutyáé, szíve pedig mint a szarvasé, vagy amikor

JUPITER azzal fenyegeti meg JUNÓT, hogy jól fejbe költtya, ha nem hallgat el.⁸

Az emelkedett szellemű művekben a VALLÁSI elvek akkor is hibák, amikor babonassággá válnak, és minden érzésbe befurakodnak, legyen bármily távoli is kapcsolata a hittel. A költőt nem menti az, ha hazájának szokásai oly sok vallási ceremóniát és szertartást erőltettek az életre, hogy azok igájától az emberek semmilyen téren sem szabadulhatnak meg. PETRARCÁT immár mindörökre neveltségessé tette az, hogy LAURÁT, a kedvesét JÉZUS KRISZTUSSAL hasonlította össze. S ugyanilyen nevelés-ges az is, amikor BOCCACCIO, e szeretetreméltó liberális a MINDENHATÓ ISTENNEK és a szépasszonyoknak teljesen komolyan köszönetet mond azért, mert segítettek neki abban, hogy ellenségeivel szemben megvédje önmagát.⁹

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Az esszék különböző kiadásában Hume rendszeresen korigálta az egyes írások szövegét, kiegészítette azokat, vagy épp elhagyott néhány mondatot és bekezdést. Ugyanúgy járt el akkor is, amikor a jelen kötet alapjául szolgáló 1777. évi kiadást készítette elő. E szövegváltozatokat T. H. Green és T. H. Grose gyűjtötte össze és tette közzé az *Esszék* 1874. évi kiadásában (*Essays, Moral, Political and Literary by David Hume*. Szerk.: T. H. Green and T. H. Grose, London, Longmans, Green and Co. 1874.), a kisebb pontatlanságokat pedig E. F. Miller korigálta (*David Hume: Essays, Moral, Political and Literary*. Szerk.: Eugene F. Miller, Liberty-Classics, Indianapolis, 1985.)

A kiadástörténci adatok közlésekor Green és Grose szerkesztése óta szokásossá vált az egyes kiadásokat betűkkel jelölni és azokra így hivatkozni. Ezek listája a következő:

- A *Essays, Moral and Political*. Edinburgh, 1741.
- B *Essays, Moral and Political*. Második, javított kiadás, Edinburgh, 1742.
- C *Essays, Moral and Political*. II. köt. Edinburgh, 1742.
- D *Essays, Moral and Political*. Harmadik, javított és bővített kiadás, London, Edinburgh, 1748.
- E *Philosophical Essays concerning Human Understanding*. London, 1748.
- F *Philosophical Essays concerning Human Understanding*. Második, javított és bővített kiadás, London, 1751.
- G *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*. London, 1751.
- H *Political Discourses*. Edinburgh, 1752.
- I *Political Discourses*. Második kiadás, Edinburgh, 1752.